

גילוי אומנות הצביעה בתכלת

אליעזר צבי ב"ר אלי' חיים בית-דין
פתח תקוה תשע"ח

תוכן עניינים:

- 1.....תקציר
- 2.....א. מבוא
- 3.....ב. הגדרת צבע התכלת
- 3.....ג. מקור צבע התכלת
- 5.....ד. הצבע המופק מקלא אילן
- 6.....ה. גילוי אומנות צביעת התכלת
- 6.....ו. קיום מצוות תכלת בימינו
- 7.....ז. סיכום
- 8.....נספח: התכלת נגנז

תכלת

בימינו, למילה "תכלת" משמעות שם של צבע. אולם פירוש המילה "תכלת" בימי חז"ל הוא צמר צבוע המשמש למצוות ציצית. במאמר זה, "תכלת" פירושו צבע, אולם בביטויים "פתיל תכלת" או "מצות תכלת", המשמעות היא צמר צבוע.

תקציר: מקור הצבע של "פתיל תכלת" הוא נוזל המופק מחלזון (ישנם הרבה זני חלזונות, אולם לא הוזכר בדברי חז"ל זן מסוים של חלזון ממנו יש להפיק צבע תכלת). חלזון הוא - תולעת בתוך נרתיק (קונכייה) הגדלה אתו. צבע התכלת זהה לצבע המופק מצמח הקרוי "קלא אילן" (צמח זה והצבע המופק ממנו ידועים בימינו).

במשך הדורות נשכחה (נגנזה) אומנות ייצור התכלת והצביעה בו. בשנים האחרונות חקרו וגילו כיצד מפיקים תכלת מחלזון וכיצד צובעים בו את הצמר. לאומנות זו לא נדרשת מסורת. כתוצאה מגילוי זה – ניתן לקיים בימינו מצוות ציצית בשלמותה.

המאמר שלפנינו מבוסס על מאמרי חז"ל בלבד (ולא על ממצאים ארכיאולוגיים וכדו'). נדון האם התכלת בימינו עומד בדרישות ההלכה.

א. מבוא

מצוות תכלת שבציצית

אומרת הגמרא¹: "תניא ר' מאיר אומר, מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונים? מפני שהתכלת דומה² לים, וים דומה לרקיע, ורקיע [דומה לאבן הספיר, ואבן הספיר]³ דומה לכסא הכבוד". כלומר, כאשר רואים את פתיל התכלת באים לידי זכירת הניסים שעשה ה' לישראל במצרים ובים סוף, ומתוך כך באים לידי זכירת הרקיע, ומתוך כך באים לידי זכירת מעמד הר סיני ולוחות הברית (לבנת הספיר), ולבסוף באים לידי זכירת כיסא הכבוד עליו יושב הקב"ה שצונו לעשות את כל המצוות. וזהו פירוש הפסוק⁴ "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם".

כיצד מביאה הראיה לזכירת כל מצוות ה'? כתב הרמב"ן⁵: "אבל הזכרון הוא בחוט התכלת ... ולכן אמר וזכרתם את כל מצות ה', וזהו שאמרו, מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, וכו'".

כתב החינוך⁶: "שורש המצוה נגלה בכתוב, שהוא למען נזכור כל מצוות ה' תמיד. ואין דבר בעולם יותר טוב לזכרון, כמו נושא חותם אדוניו קבוע בכסותו אשר יכסה בו תמיד ועיניו ולבו עליו כל היום, וזה שנאמר בו בכתוב⁷ 'וזכרתם את כל מצות ה' ...', כלומר, התורה מצווה אותנו לתת פתילי תכלת על ארבעת כנפי בגדינו, כדי ש"נזכור את כל מצוות ה' תמיד".

כתב הרמב"ם "נמצאו במצוה זו שני צוויים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת⁸".

הגמרא אומרת: "תניא היה רבי מאיר אומר, גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת⁹". (מכאן יש ללמוד שמי שיש לו תכלת ואינו מטילו נענש – ואינו רשות בלבד).

בתוספות מבואר¹⁰ כי מי שאינו מטיל תכלת בטליתו, "עובר על מצות ציצית".

וכן כתב בספר ערוגת הבושם¹¹, "אם יש לו שני מינין¹² ואינו רוצה כי אם מין אחד, מכין אותו עד שתצא נפשו כדין כל מצות עשה".

¹ חולין פט א.

² "דומה וכו'", יש דמיון ביניהם ולא שהם זהים. וכן כתב המשכנות יעקב (סי' קנו): "ידוע שלשון דומה הוא שאינו לגמרי, רק דמיון קצת, כדאיתא בסוכה (לב א) 'דומה לחרות ...'". ולכן, בכל מקום שכתוב "דומה", אין ללמוד משם מהן התכונות המדויקות.

³ עיין תוס' מנחות (מג ב) ד"ה רקיע. המלים "לאבן הספיר, ואבן הספיר דומה" נזכרו במסכת חולין (פט א). אולם בברייתות המקבילות במנחות (מג ב) ובסוטה (ז א) - לא נזכרו.

⁴ במדבר טו לט.

⁵ שם.

⁶ ספר החינוך, פרשת שלח - מצות ציצית - מצווה שפו.

⁷ במדבר טו, לט.

⁸ הלכות ציצית פרק א ה"ג.

⁹ מנחות מג ב.

¹⁰ בבא מציעא סא ב ד"ה שתולה.

בשו"ת בית הלוי כתב¹³ שמי שיש לו תכלת ומטיל לבן בלבד, עובר על בל תגרע. וכ"כ בספר שפת אמת¹⁴.

ב. הגדרת צבע התכלת

דיני מצוות תכלת מופיעים בתוספתא ובמסכת ציצית:

"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן החלזון פסולה¹⁵..."
 "שאיין צובעין תכלת אלא בחלזון¹⁶."

על פי מקורות אלו, כתב הרמב"ם¹⁷ "ואח"כ מביאין דם¹⁸ חלזון והוא דג¹⁹ שדומה עינו לעין תכלת..."

בדברי חז"ל לא מצינו תיאור מדויק לצבע התכלת, ולא מוזכרת דוגמא של דבר שצבעו זהה לצבע התכלת. לכן מצינו בראשונים הגדרות שונות לצבע התכלת:

- א. הרמב"ם כתב²⁰: "כפתוך שבכחול... היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע".
- ב. רש"י כתב²¹: "צבע ירוק של חלזון²²".
- ג. בשם ר' משה הדרשן כתב רש"י²³: "דומה לצבע רקיע המשחיר לעת ערב".

ניתן לעמוד על הצבע המדויק של תכלת מן הצבע המופק מקלא אילן, שהרי במדרש ספרי ובגמרא מבואר שצבעים אלו דומים מאד.

¹¹ שהיה מתלמידי בעלי התוספות - ח"ג ע' 210.

¹² לבן ותכלת.

¹³ ח"א סי' מב.

¹⁴ ר"ה כח ב.

¹⁵ תוספתא מנחות פרק ט ה"ו.

¹⁶ מסכת ציצית פרק א ה"ה.

¹⁷ הלכות ציצית פרק ב ה"ב. בלשונו של הרמב"ם, פירוש המילה "תכלת" "היא חוט צמר צבוע", ולא כפי שנהוג בימינו לקרוא "תכלת" לגוון הצביעה. וכן כתוב: "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול".

¹⁸ הרמב"ם כתב (הלכות ציצית פרק ב ה"ב) "צובעים... מביאין דם חלזון... ודמו שחור כדיו". לכאורה נראה שפירוש המילה "שחור" שכתב הרמב"ם, הוא כהה.

מה שכתוב בגמרא (מנחות מד א) "ובדמו צובעים תכלת", וכן מה שכתב הרמב"ם "שצובעים בדם", הרי אין הכוונה ל"דם" (אדום) של חלזון, אלא לנוזל היוצא מגוף החלזון. וכן מצינו בכמה מקומות בתורה שהכינוי דם ניתן לנוזל האגור בתוך דבר מה: "... ובדם ענבים סותו" (בראשית כט, יג) וכן "ודם ענב תשתה חמר" (דברים לב, יד).

¹⁹ הרמב"ם כתב: "חלזון והוא דג". גם בברייתא נכתב: "וברייתו דומה לדג" (מנחות מד א). ודבר זה צריך ביאור, שהרי לא מצינו בדברי חז"ל שלחלזון יש סנפיר וקשקשת. יתכן שהכוונה למה שכתב הגר"א (אליהו רבה, כלים פרק י מ"א): "כל שבים מין דג הוא, כל דמות שיהיה לו".

²⁰ הלכות ציצית פרק ב ה"א.

²¹ במדבר טו, לח.

²² כתב בספר שערי אהרן על רש"י זה: "מש"כ ירוק כוונתו כאן דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע לכחול, כי 'ירוק' מתפרש בג' אופנים, א' ירוק, ב' צהוב, ג' כחול". (הרב אהרן ישעיהו רוטר, עמוד תקכח, פ' שלח לך, בני ברק תש"ן).

²³ רש"י בסוף פרשת שלח לך.

ג. מקור צבע התכלת

מבואר בחז"ל²⁴ שיש לייצר את צבע התכלת דוקא מחלזון, ומספר טעמים לדבר:

א. צבע איכותי - כמו שכתב הרמב"ם: "שעומדת ביופיה"²⁵.

ב. צבע מיוחס - שמלכים ובני אצולה משתמשים בו: "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים וכתב, 'ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור'²⁶ ... י"²⁷.

ג. צבע יקר: "לפיכך דמיו יקרים"²⁸.

הסיבה לכך שצבע התכלת יקר מובאת בברייתא: "ת"ר חלזון זה גופו דומה² לים, וברייתו דומה² לדג, ועולה אחת לשבעים שנה²⁹, ובדמו צובעים תכלת לפיכך דמיו יקרים³⁰."

פירוש הברייתא: "חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג" – צבע החלזון דומה לצבע הים, וצורתו כדג, ומשום כך הציידים מתקשים לצודו; "ועולה אחת לשבעים שנה"³¹ – סיבה נוספת לכך שדמיו יקרים, ומשום שאינו מצוי תמיד - אלא עולה מן הים אחת לשבעים שנה; "ובדמו צובעים תכלת" – דרושים עשרות חלזונות בכדי לצבוע פתילי תכלת לארבעת כנפות הציצית (ניתן להפיק מחלזון אחד כמות מזערית של נוזל הצביעה) – "לפיכך דמיו יקרים"³².

הגדרת החלזון

כתב רש"י³³: "חלזון. תולעת שיוצא מן הים וכו' ". וכן בפירושו לחומש כתב³⁴: "ותרגום תבלול: חיליז לשון חלזון שהוא דומה לתולעת וכו' ".

עוד מבואר בדברי חז"ל³⁵, יש לו נרתיק: "צא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גודל, נרתיקו גודל עמו". הגדרה זו מובאת גם בדברים רבה (ד, יא), בפסיקתא דרב כהנא פרשת בשלח, ובעוד מקומות. "נרתיקו": קונכייה של החלזון. לכן, חלזון מוגדר כתולעת הגדלה בתוך קונכייה.

²⁴ תוספתא מנחות פרק ט ה"ו; מסכת ציצית פרק א ה"ה; וכן פסק הרמב"ם הלכות ציצית פרק ב ה"א.

²⁵ רמב"ם, הלכות ציצית פרק ב ה"א.

²⁶ אסתר ח, טו.

²⁷ רמב"ן שמות כח ב.

²⁸ מנחות מד א.

²⁹ נ"א שבע שנים (מס' ציצית).

³⁰ המילה "תכלת" נזכרה בברייתא זו רק פעם אחת, (על אף שזה נושאה העיקרי של הברייתא). בתקופת המשנה גזרו מלכי הגויים משום כבודם עונש מוות על מי שאינו מבני אצולה, ובבעלותו בד או פתיל תכלת או ארגמן. ומשום כך פחדו אפילו להזכיר את המילה "תכלת". לכן, כשהברייתא מסבירה מדוע צבע התכלת יקר, היא משתמשת במילה "חילזון" ולא ב"תכלת". בספר בן יהוידע (סנהדרין יב ב) כתב: "ויתכן שהיה באותו זמן גזרה ממלכי רומא שלא יצבעו תכלת לציצית".

³¹ "ועולה אחת לשבעים שנה": יש להקשות, איך אפשר לזהות את החלזון על ידי סימן זה? וכי אנשים זוכרים דברים מלפני שבעים שנה כדי לזהות את החילזון שמפיקים ממנו תכלת? וכי מחכים שבעים שנה בכדי לקיים מצות תכלת? שבעים שנה היא תקופה יותר מדי ארוכה בכדי לזהות באופן וודאי.

בנוסף, כתב הרדב"ז (שו"ת סי' תרפה): "בחלקו של זבולון היה עולה מאליו מן הים והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה, והשאייר בבזראדן מדלת העם לכורמים וליוגבים, ואמרו חז"ל אלו צידי חילזון, משמע שהיו צריכים לצודו". מתבאר מדבריו שבימינו אינו עולה אחת לשבעים שנה, שהרי צריך לצודו. וא"כ אף אם נאמר שמה שאומרת הברייתא "ועולה מן הים אחת לשבעים שנה" היה סימן זיהוי, בימינו סימן זה לא קיים.

³² הברייתא אינה מגדירה את התכלת והחלזון, אלא רק מבארת מדוע "דמיו יקרים".

³³ סנהדרין צא א, ד"ה "חלזון".

³⁴ ויקרא כא, כ.

³⁵ מדרש רבה פ, כג.

יש להניח שהיות ולא הוזכר שיש מין מסוים של חילזון ממנו יש להפיק את צבע התכלת, הרי שאפשר להשתמש בכל חילזון שניתן להפיק ממנו צבע תכלת.

היצור הימי הקרוי בלשונו "חלזון", נקרא כך גם בתקופת המשנה ובתקופת הראשונים.

ואם כן, לחלזון שמוציאים ממנו את צבע התכלת בימינו יש חזקה³⁶, שהוא החלזון שעליו דברו חז"ל.

ד. הצבע המופק מקלא אילן

אומר המדרש³⁷: "אני ה' אלוקיכם". וכי מה ענין יציאת מצרים בכאן, אלא שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת, ומי מודיע עלי בגלוי, אני ה' אלוקיכם, דעו מה עשיתי למצריים שהיו מעשיהם בסתר ופירסמתי בגלוי, והם דברים קל וחומר, ומה אם פורענות מועטת, העושה בסתר, המקום מפרסמו בגלוי, קל וחומר למידת הטוב מרובה".

ועוד אומרת הגמרא³⁸: "אמר רבא, למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ... גבי ציצית ... אמר הקב"ה אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור ובין טפה שאינה של בכור, אני הוא שעתידי ליפרע ... וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא".

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, הרב הראשי לישראל, למד ממקורות אלו שצבע התכלת המופק מהחלזון דומה לצבע התכלת המופק מקלא אילן (עץ שניתן להפיק ממנו צבע תכלת), עד כדי-כך שאפשר לצבוע את הפתילים בתכלת זו וייראה לבני אדם שזוהי התכלת המופקת מן החלזון. ועוד יש להוסיף: שהרי רבא משווה את ההבחנה בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, להבחנה בין תכלת לצבע המופק מקלא אילן. ואם כן נראה, שכשם שרק ה' – קב"ה – יכול להבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, שהרי הן זהות הן לגמרי³⁹. וא"כ אפשר לזהות את צבע התכלת ע"י הצבע המופק מקלא אילן.

למדנו עד כה, כי צבעי התכלת המופקים מחלזון ומקלא אילן – זהים, וא"כ נוכל ללמוד מכך מהו צבע תכלת.

צבע התכלת נקרא "אינדיגו", וגם הצבע המופק מקלא אילן קרוי "אינדיגו"⁴⁰. ובמוסף הערוך כתוב, "הוא שם יווני⁴¹ , והוא סוג צבע הדומה לתכלת". וכן כתב הנימוקי יוסף⁴² שצבע קלא אילן קרוי "אינדיגו" והוא צבע כחול. ובערבית⁴³, צבע מקלא אילן נקרא "ניל" שהוא "אינדיגו". וכן כתב הרמב"ם: "וכל שלא נצבע באותו צביעה פסול לציצית ... כגון שצבעו באסטיס"⁴⁴.

בימינו מכירים את הצבע המופק מקלא אילן, וא"כ יש לנו חזקה³⁶ שזהו הצבע שעליו דיברה התורה.

³⁶ חזקה חשובה כראיה מוחלטת, שהרי בית דין הורגים אדם שעבר עבירה (שעונשה מיתה) על סמך חזקה.

³⁷ רב ראה גמורה (כשני עדים וכדומה) יכולה לבטל חזקה.

³⁸ מדרש ספרי פרשת שלח, פסיקתא קטו.

³⁹ בבא מציעא סא ב.

³⁹ יש להקשות: שהרי בגמרא (מנחות מב ב - מג א) מבואר כיצד מבחינים בין תכלת המופק מן החלזון לבין צבע תכלת המופק מקלא אילן, והרי לא ניתן להבחין בין צבעים זהים. ונראה, שכאשר מפיקים מהחלזון ומהקלא אילן את הצבע, מופקים עם הצבע גם חומרי לוואי. ואמנם הצבעים עצמם זהים לגמרי, אבל בין חומרי הלוואי ישנם הבדלים, ולכן ניתן להבחין ביניהם. צבע התכלת שמקורו מחילזון, איכותי יותר, כיון שחומר הלוואי שלו גורם לו להיקלט בצמר טוב יותר. הצמר נראה יותר "עשיר" (כלשון הרמב"ם: "עומדת ביפיו") ודוהה פחות בכיבוס. וזאת הסיבה, שמלכי הגויים לבשו בגדי תכלת (שמקורו מהחילזון). הסממנים ששמים בירת הצביעה אינם מוסיפים לצבע הצמר כלל, אלא רק גורמים לצבע להיקלט. [הרב מאיר הלוי הלמן, לבוש הארון, אלול תשע"ה, ירושלים, עמודים 73 - 75].

⁴⁰ ספר הערוך (ערך "קלאאילן").

⁴¹ קלא אילן.

⁴² מנחות לד א (מדפי הרי"ף).

⁴³ בספר תשובת הגאונים, גאוניקה לגינזבורג, כרך ב', עמוד 333.

⁴⁴ הלכות ציצית פרק ב ה"א. אסטיס הוא צבע שמופק מקלא אילן.

ה. גילוי אומנות צביעת התכלת

אע"פ שמצות תכלת מפורשת בתורה, מאז תקופת הגאונים לא קיימו מצוה זו. האדמו"ר מראדזין זצ"ל (ר' גרשון חנוך ליינר), ניסה לחדש את קיום מצות תכלת. בשנת תרמ"ט, כאשר הצליח לראשונה לצבוע חוטי צמר בצבע כחול כהה, מדיו המופק מדיונון (יצור ימי), ניסה לשכנע את חכמי ישראל (הבית הלוי, החפץ חיים, הערוך השולחן ועוד מגדולי ישראל) שזהו החלזון שיש להפיק ממנו את צבע התכלת ושאכן גילה את שיטת הצביעה.

בשנת תש"ן, הקים הרב אליהו טבגר ארגון שמטרתו לגלות את אומנות צביעת התכלת שנשכחה, ולהחזיר את קיום מצות תכלת. בין חברי הארגון היו צוללנים שחיפשו חלזונות העונים לדרישות ההלכה, מומחים בעלי ידע בהפקת צבע, וכן אומנים לצביעת בדים וחוטי צמר (מנוזל שהופק מחלזונות). לאחר מאמצים מרובים, מצאו חברי הארגון מין חלזון (הנקרא, "ארגמון קהה קוצים") שיש בו חומר שניתן לייצר ממנו צבע תכלת. כמו כן גילו מחדש את אומנות הצביעה. בהמשך, הקימו חברי הארגון את עמותת "פתיל תכלת" שמייצרת, מפיצה, ומוכרת פתילי תכלת.

בכדי לייצר פתילי תכלת יש לצוד חלזונות, להפיק מהם את חומר הצביעה, ולצבוע בו את חוטי הציצית. אולם, אין התייחסות בדברי חז"ל לאופן הצביעה: באילו סמים יש להשתמש, מהו משך זמן הצביעה וכדומה. משום שדברים אלו היו פשוטים וידועים לכולם, לא ראו חז"ל צורך לבארם.

ו. קיום מצוות תכלת בימינו

לאחר שגילו בימינו את אומנות צביעת התכלת, והגדרת החלזון וצבע התכלת – שתי ההגדרות מבוססות על חזקות – אין מניעה לקיים מצוות תכלת. לא נדרשת מסורת על אופן הכנת חפצי מצווה. בטבלה הבאה נראה שלא נדרשת מסורת אף ביחס לאופן ההכנה (שלב ב' בטבלה) במספר מצוות עשה נוספות.

שלב ג': חפץ המצווה או גמר המצווה	שלב ב': עשיית חפץ המצווה או ביצוע המצווה	שלב א': הכנה	חפץ המצווה או המצווה
חוטי צמר צבועים.	הפקת הנוזל מחלזון. הכנת סמי הצביעה, החוטים, וחומר הצביעה. לאחר מכן צביעת החוטים.	השגת חלזונות.	פתילי תכלת
בתים ופרשיות.	עיבוד העור ע"י סמים, השגת כלים לייצר הבתים, ועשיית הבתים. כתיבת הפרשיות.	השגת עור מבהמה טהורה לייצור בתי תפילין. השגת קלף ודיו לכתיבת פרשיות התפילין.	תפילין
בשר כשר לאכילה.	בדיקת הסכין והבהמה. שחיטת הבהמה.	השגת הסכין והבהמה.	שחיטה
אדם מהול.	מילת התינוק.	הבאת התינוק והאזמל.	מילה

בשלב א' יש להשיג את החלזון ממנו יש להפיק את נוזל הצביעה. בשלב ב' (בתהליך הצביעה), לא נתבארו כל סממני הצביעה, וא"כ כל הסממנים כשרים, הרי לא נדרשת מסורת לזה. צבע התכלת לא נשכח, אלא **שנשכח** אופן הפקת את נוזל הצביעה מהחלזון ואופן הצביעה.

כשם שלא נדרשת מסורת בשלב ב' של המצוות תפילין, שחיטה, ומילה - כגון בייצור סכין השחיטה, איזמל המילה או לתהליכי ריכוך העור בייצור בתי התפילין, כך לא נדרשת מסורת לאופן הפקת חומר הצביעה מהחלזון, ואופן הצביעה בו.

וכתב הרמב"ם⁴⁵: "אבל דיני הציצית והתפילין והמצוות ואופן עשייתן... אין זה מענין חבורנו⁴⁶ לדבר בהם ... ומשנה לא כתבה במצוות האלו דברים מיוחדים המקיפים את כל דיניהם שנפרשם, והטעם לדעתי מחמת שהם היו ידועים בזמן חיבור המשנה, ושהם היו דברים מפורסמים ומורגלים אצל המון העם והמיוחדים שבהם, ולא נעלם עניינם משום אדם, ועל כן לא היה ענין לדברים אלו...".

וכן ממה שכתב הרמב"ם⁴⁷: "ואינו⁴⁸ נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצבעו... ", יש לדייק שרק אומנות הצביעה נשכחה.

ז. סיכום

הגדרנו את צבע התכלת והחלזון וביארנו שלשניהם יש חזקה. הבאנו מקורות לכך שהסיבה לאי קיום מצוה זו בדורות האחרונים היא **שכחת** שלבי תהליך הפקת חומר הצביעה מחלזונות ואומנות הצביעה. כמו כן ביארנו שלא נדרשת מסורת לאופן הפקת חומר הצבע וצביעת חוטי הצמר.

יש להודות לחברי עמותת "פתיל תכלת" שגילו את אומנות הצביעה וייצרו פתילי תכלת העונים לדרישות ההלכה. הודות לפעילותם ניתן היום להשיג פתילי תכלת ולקיים את מצות התורה⁴⁹: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת ... וראיתם אתו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אתם".

⁴⁵ פירוש המשניות מנחות פרק ד מ"א - תורגם ע"י הרב עזרא קורח.

⁴⁶ כוונתו לחיבור, פירוש המשניות.

⁴⁷ פירוש המשניות מנחות פרק ד מ"א.

⁴⁸ פתילי תכלת.

⁴⁹ במדבר טו לח, לט.

נספח: התכלת נגנז

במדרש רבה⁵⁰ כתוב: "אלא מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה. אימתי כשהיא תכלת, ועכשיו אין לנו אלא לבן, שתכלת נגנז". למילה "נגנז" במדרש קיימים שני פירושים:

א. העלמת דבר **במתכוון** משום שהוא עלול לגרום לתקלה או לאיסור, כמו שהעלימו את כלי המקדש כדי שלא יעברו על איסורי שימוש בקודש, וכן ספר הרפואות שגנז המלך חזקיה: "... לפי שלא היה לבם נכנע על חוליות אלא מתרפאים מיד⁵¹" (רש"י שם).

ב. היעלמות שנגרמה על ידי **שכחה**, עקב נסיבות זמניות. ואכן ניתן לשחזר את הדבר הנעלם עם השתנות הנסיבות,

כמו שאומרת הגמרא (פסחים סב ב): "אמר רמי בר יודא אמר רב: מיום שנגנז ספר יוחסין⁵² תשש כוחן של חכמים וכהו מאור עיניהם". רש"י פירש שם: "**נגנז – נשתכח**".

העץ יוסף פירש את מה שאמר המדרש רבה "התכלת נגנז", "שאין צבע התכלת **נגנז** באופן שאי אפשר להחזירו – אלא **נשכחה** אומנות צביעת צבע תכלת".

עוד יש להוכיח ש"נגנז" - פירושו "נשכח", ממדרש ספרי⁵³, "אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום, אמרתי לו פרנסתך במאי הוא, אמר לי **מחלזון**, אמרתי לו ומי מצוי, אמר לי השמים⁵⁴ מקום [יש]⁵⁵ [כיס] [בים]⁵⁶ שמוטל בהרים וסמומיות⁵⁷ [מקיפות אותו אין לך מי שהולך שאין סממיות] מכישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי השמים⁵⁴ נזכר [ניכר]⁵⁵ הוא **שגנוז** לצדיקים לעולם הבא".

במדרש זה פירוש המילה "נגנז" הוא "נשכח", מהטעמים הבאים:

- אין סיבה שהתנא רבי יוסי יגרום להעלמה מכוונת של מצוות תכלת.
- בתקופת האמוראים (שחיו הרבה אחרי רבי יוסי) קיימו את מצוות תכלת (מנחות מג א).
- אין ללמוד הלכה ממדרש אגדה זה (ממה שכתוב "תכלת נגנז"), מפני שדברי המדרש אינם מובנים⁵⁸.

לכן נראה, שהיות ובימינו גילו את אומנות צביעת התכלת, אין מניעה מלקיים את מצוות תכלת.

⁵⁰ פרשת שלח לך, פ"ז [טו ב].

⁵¹ פסחים (נו א).

⁵² ספר היוחסין הוא אוסף של ברייתות על ספר דברי הימים.

⁵³ ספרי דברים (הנערך על ידי התנא רשב"י), וזאת הברכה פייסקא שנד [לג יט].

⁵⁴ שבועה.

⁵⁵ נוסח המדרש בספר' דבי רב עם פירוש של רבי דוד פרדו.

⁵⁶ נוסח הגר"א ונוסח המדרש מספרי דבי רב עם פירוש של רבי דוד פרדו.

⁵⁷ עכבישים ארסיים.

⁵⁸ עוד דברים הטעונים ביאור במדרש הזה: א. "ניכר שהוא גנוז": מה הביא את המדרש למסקנה שהחלזון נגנז? אם נאמר משום שהסממיות מקיפות אותו ויש סכנה להגיע אליו, הרי בכל הדורות קיימו מצוות אף כאשר קיומן היה כרוך בסכנה. ב. "אמרתי לו פרנסתך במאי, אמר לי מחלזון": איך אפשר להתפרנס ממכירת חלזון/או צבע תכלת? הרי טוענים שהוא עולה רק אחת לשבעים שנה. ביתר הזמן במה יתפרנס? ג. "אמר לי השמים ... אמרתי השמים ...": מה נשבעו רבי יוסי והזקן זה לזה, ומדוע? ד. "מקום יש בים המוטל בהרים". היכן יש ים הנמצא בין הרים בנחלת זבולון (ששם נמצא החלזון)? ה. "סממיות מקיפות אותו. אין לך מי שהולך שם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו": הרי סממיות חיות ביבשה, ואיך יתכן שמקיפות את החלזון הגדל בים? ועוד: מה בא המדרש להשמיענו במה שאומר שמי שהוכש על ידן מת ונימק במקומו? ו. "ניכר שהוא גנוז": החלזון נגנז ולא התכלת. לא פורש מתי וע"י מי נגנז החלזון, ומדוע. ז. "שגנז לצדיקים לעולם הבא": הרי מצוות התכלת ניתנה כדי שנראהו ונזכור את מצוות ה', וא"כ מדוע רק הצדיקים יזכו בה – ולא כל ישראל? ועוד: מה יעשו הצדיקים עם החלזון בעולם הבא? ועוד: מדוע הוא שמור לצדיקים? וכי מצוות פתיל תכלת ניתנה כשכר עבור עשיית מעשים טובים?